

Mål & Mæle · 3

24. årgang, november 2001

Krydsogtværs

Krydsord er en leg med sproget, og krydsordene har deres eget sproglige univers, siger en erfaren krydsordkonstruktør, som også beretter om krydsordets egentlig ret korte historie og om de nederdrægtige fælder en krydsordsopgave kan indeholde: side 9

Bagsiden

Danmarks første krydsordsopgave stod i Berlingske Tidende i 1924. Vi bringer den på bagsiden, og løsningen kommer i næste nummer af Mål & Mæle side 32

Det nye komma

har Mål & Mæle altid brugt, og der bliver flere og flere der opdager at det nye komma klæder det danske sprog og gør det lettere at læse. En grundig gennemgang af reglerne finder man i artiklen side 17

Så så!

Gentagelser regner man normalt for fejl eller irriterende sjusk. Men gentagelser – reduplikationer – kan have en udmærket og nyttig funktion i sproget. Læs om det side 25

Retskrivningsordbogen

er lige kommet i en ny udgave. Bogen er flot og forårsgrøn som den skal være for at passe til det populære navn »den grønne«. Dansk Sprognævns nye Retskrivningsordbog, den officielle, præsenteres af en af redaktørerne side 29

Sprogligheder 2

Ord på kryds
og tværs 8

Hellig og søgn 16

10 teser om
kommaer 17

Er de rige-rige? 25

Retskrivnings-
ordbogen 2001 29

Formen er det vigtigste!
... Det er med Poesie, som
med Billedhuggerkunst,
Formen er det, som giver
Betydning.

H. C. Andersen: O.T.

SprogliGheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Carsten Elbro, Erik Hansen, Pernille Frost og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Elbro-Tryk,
Håndværkervej 10, postboks 3072,
6710 Esbjerg V

? I sommers

Hvorfor må man ikke sige »i sommers« og »i vinters«? Der er jo ikke noget galt med »i morges« og »i tirsdags«. Der er et par journalister hernede ved vores lokale blade, der stædigt fastholder disse »gale« former, og egentlig har de min sympati. Det er dog ganske praktisk, at man kan skelne mellem »i sommer« (2001) og »i sommers« (2000). Hvorhos man naturligvis kan bemærke, at sproget ikke er praktisk – jamen alligevel –.

Venlig hilsen
Ane-Marie Speth
Kalvehave

! Jo, du har fuldkommen ret i at formerne *i sommers* og *i vinters* fra ethvert sprogligt synspunkt er gode og fornuftige, dels fordi s-formerne betyder noget andet end de s-løse former: *mødet i sommer gik godt* (så er det stadig sommer) over for *mødet i sommers*

gik godt (så er sommeren forbi) – dels fordi vi som du skriver, har *i eftermiddags*, *i tirsdags* osv. Selv det totalt overflødige s i *i forgårs* regnes for fuldt korrekt.

Svenskerne er for resten helt ustyrlige på dette punkt: *i somras*, *i våras*, *i höstas*, *i julas*, *i påskas* osv.

Så der er som sagt ingen sproglige argumenter mod s-formerne. Men hvis man er lærer eller på anden måde rådgiver andre, er man forpligtet til at anbefale sine elever at bruge de dårlige og flertydige s-løse former. Ellers risikerer de at få på hovedet af aggressive og uvidende arbejdsgivere, tanter og redaktører.

Vi har her et godt eksempel på konflikten mellem det sproglige og det sociale argument.

EH

? Til dem på Island

Til Mål & Mæle

Jeg er meget glad for at have modtaget mit første nr. af bladet. Jeg har et par spørgsmål, som jeg håber at De/I vil svare på.

1) På s. 6 - 7 står der, at man ikke er enig om, hvorvidt det hedder: til de el. til dem. Jeg har lært at alle præpositioner styrer akkusativ i moderne dansk. Derfor *til dem*. – Er det ikke korrekt?

2) På s. 17 2. spalte nederst står der: behøver ønske god bedring. Hedder det ikke: behøver *at* ønske? – Behøver kræver altid at infinitiv (gide og turde må aldrig have at-infinitiv). Eller husker jeg forkert?

3) På sidste side står der *i* Island, burde det ikke være *på* Island? – I tv har jeg flere gange hørt *i* Filippinerne, det hedder vel *på*!

På forhånd tak.

Med venlig hilsen
Lars Dannemand
Kbh. N

! (1) Problemet med formerne *de/dem*, *jeg/mig*, *hun/hende* er et af de mest diskuterende sprogriktighedsproblemer i dansk, og det har flere gange været behandlet i Mål & Mæle. Den konservative norm kræver nominativsform brugt som sætningens subjekt og intet andet:

de du traf i går, er mine kusiner (ikke *dem*!)

hun med den røde jakke skylder mig 100 kr. (ikke *hende*!)

I alle andre tilfælde bruges akkusativ:

til dem der nu rejser, vil jeg sige... (ikke *de*)

kender du hende med den røde jakke? (ikke *hun*)

Det er som sagt den konservative regel, men der er formentlig meget få indfødte danskere der følger den, og reglen beskriver altså slet ikke nutidig sprogbrug. Man kan sige at *til dem der...* er korrekt, men unaturligt for nogle, mens *til de der...* er ukorrekt, men naturligt for de fleste.

(2) De eneste verber som kan styre infinitiv uden *at*, er *vil* og de såkaldte modalverber (mådesudsagnsord): *må*, *skal*, *kan*, *bør*:

jeg vil ikke lyve

vi må skynde os lidt

Alle andre har infinitiv med *at*:

vi plejer at bo her
husk at købe kaffe!

Til denne gruppe hørte også *behøve*:

behøver De absolut at ryge her?

Imidlertid er *behøve* både grammatisk og betydningsmæssigt på vej ind i gruppen af modalverber, og det er derfor helt selvfølgelig at *behøve* er ved at miste sit *at*:

du behøver ikke (at) råbe så højt

Tør og *gider* var i ældre tid modalverber og havde ikke *at*. Men nu har begge disse verber forladt modalverbernes gruppe, og det er derfor venteligt, logisk og naturligt at ordene er ved at tillægge sig *at*-infinitiv:

ministeren turde ikke (at) sige sandheden

gider du (at) række mig saltet?

(3) Hovedreglen er at vi bruger *i* om lande, stater og landområder: *i Bayern*, *i Belgien*, *i Ukraine*, *i Vendsyssel*, *i Skåne*, mens vi om øer og halvøer bruger *på*: *på Djursland*, *på Krim*, *på Mallorca*, *på Sjællands Odde*.

Er det et land som man geografisk kalder en ø eller en halvø, kan de to regler komme i konflikt: *på/i Cuba*, *på/i Island*, *på/i Filippinerne*. Det ser ud til at hvis (halv)øen er stor nok, så bruger man *i*: *i Italien*, *i Wales*, *i Australien*, *i Japan*. Drejer det sig om mindre øer, er der tradition for *på*: *på Cuba*, *på Island*, *på Filippinerne*. Mange har imidlertid besluttet at bruge *i* for at markere at der er tale om selvstændige republikker, og så siger man – politisk korrekt: *i Island* osv. Og tilsvarende *i Grønland*, idet Grønland jo

er en selvstændig og hjemmestyret del af det danske rige.

Princippet er ret klart, men hvad nu hvis øerne er små? Hvad med *i Færøerne*?

En stolt undtagelse fra reglen er i øvrigt i *Jylland*. Halvøen, men hovedlandet.

EH

? Betydningen af korrekt komma

Til Mål & Mæle

Vedr. seneste nr. (2001, nr. 2): Bagsiden (og s. 31) nr. 3(a): Er der ikke yderligere en mulighed: »Hvem tror, du kan have ringet«. Udsagnet kan opfattes på to måder:

1) Hvem tror du (mon det er der) kan have ringet? (telefonen har ringet, men (vi) nåede ikke at tage den)

2) Hvem (er det der) tror (at) du kan have ringet? (Du er beskyldt for at have ringet efter en taxa til din lærer – nogen har troet, det er dig der har gjort det og angivet dig; hvem kan det være?)

1) svarer til jeres tegnsætning, 2) giver yderligere én, nemlig den ovenfor anførte, efter min opfattelse! Hvad siger I?

Vedr. s. 7-8: Sætningseksemplet er endog meget almindeligt i nordjysk mundtlig sprogbrug – den type bruges særdeles ofte. I skriftligt sprog bør man nok ikke anvende punktum her, hellere semikolon (eller evt. tankestreg).

Venlig hilsen

Jess Pilgaard

Holstebro

! Jo, du har ret. Sætningen *Hvem tror du kan have ringet* er flertydig, og det er den uanset om man bruger traditionelt eller nyt komma. Hvis man selv

opdager det, bør man nok omformulere sætningen så den bliver entydig. Det demonstrerer du smukt ved virtuost at indføre den grammatiske konstruktion som kaldes sætningskløvning.

EH

? Hver sit modersmål

Hvad betyder sætningen: »De to naboer har hver sit modersmål«? Så vidt jeg ved, er sætningen: »De to danskere har hver sit cpr-nummer« entydig og ensbetydende med at de pågældende danskere har hver sit forskellige cpr-nummer, fordi cpr-numre er konstrueret sådan at der ikke findes to danskere der har hver sit ikke-forskellige cpr-nummer (hver sit eksemplar af samme cpr-nummer).

Derimod mener jeg at der er almindelig enighed om at sætningen: »De to naboer holder hver sin avis« ikke er entydig og ensbetydende med at de pågældende naboer holder hver sin forskellige avis – men er dobbeltydig og enten betyder at de pågældende holder hver sin forskellige avis eller at de holder hver sin ikke-forskellige avis (hver sit eksemplar af samme avis), ligesom jeg mener at sætningen i overskriften: »De to naboer har hver sit modersmål« heller ikke er entydig og ensbetydende med at de pågældende naboer har hver sit forskellige modersmål – men dobbeltydig og enten betyder at de pågældende naboer har hver sit forskellige modersmål eller at de har hver sit ikke-forskellige modersmål (hver sit eksemplar af samme modersmål).

Sammenfattende mener jeg således at man kan sige at alle udsagn der siger at to personer har hver sit eksemplar af et fænomen eller en ting som både findes i forskellige og i ikke-forskellige eksemplarer er dobbeltydige og betyder at de pågældende personer enten

har hver sit forskellige eller hver sit ikke-forskellige eksemplar af det nævnte fænomen eller den nævnte ting.

Hvad mener sagkundskaben om disse fortolkninger der i hvert fald for den i overskriften citerede sætnings vedkommende er i strid med den gængse fortolkning, som ensidigt går ud på at de to naboer har hver sit forskellige modersmål?

Mogens Willumsen
Hellerup

! Ja, der er et problem om type og eksemplar i forbindelse med ord og vendinger som *forskellig*, *samme* og *hver sit*: Sætningen *De to piger har samme hat på* kan enten betyde: 'de har to hatte af samme type', eller 'de bærer ét eksemplar hat som dækker begges hoveder'. Det er præcis det samme problem der er med *samme*, som med *forskellig* og *hver sin*, men det er lettere at diskutere *samme*, for så slipper vi for dobbelte nægtelser, som jo også forekommer et par gange i læserbrevet. Så jeg fortsætter med ordet *samme*.

Ved ord der betegner en fysisk genstand kan man altid have to betydninger: *De havde købt den samme ske*. *De havde set på det samme hus*. Ud fra omstændighederne vælger man typebetydningen som den mest sandsynlige i den første sætning, og eksemplarbetydningen i den anden. Et ord som *spurvogn* og *avis* kan have tre lag af type og eksemplar-betydninger: *De havde læst den samme avis* kan betyde: 'det samme fysiske eksemplar af dagens avis', 'to eksemplarer af samme dags avis' eller 'to dages eksemplarer fra samme avisredaktion'.

Tvetydigheden hænger sammen med at man, når man bruger ord der betegner fysiske genstande, så at sige

foretager to sproghandlinger på en gang: man udpeger et eksemplar (et individ) blandt andre individer i den omtalte verden, og man beskriver hvilken type, art eller kategori dette eksemplar hører til: *hunden* betyder altså både: 'den dér' og 'som hører til kategorien HUND'. Ordene *samme*, *forskellig* og *hver sin* kan så enten være møntet på udpegningen eller på beskrivelsen.

Ved ord der betegner noget der foregår i tid, kan man normalt kun have typebetydningen af *samme*, for to begivenheder der foregår adskilt i tid og rum, kan ikke være én (dvs. samme eksemplar): *De foretog samme bevægelse med hånden* kan kun betyde 'de foretog hver sin bevægelse af samme type'. Kun siamesiske tvillinger kan foretage en bevægelse med den samme (nemlig samme eksemplar af den fysiske) hånd.

Dette gælder også sproglige begivenheder i tid: *De udtalte samme sætning* kan kun betyde: 'de udtalte hver for sig en sætning, og de to sætninger indeholdt de samme ord, dvs. de var af samme type'. Selv ikke hvis de udtaler sætningen i kor, er det samme eksemplarudtalelse. Og så kommer vi til: *De har samme modersmål*; den kan kun betyde: 'de har hver for sig et sprog som de har lært som modersmål, og deres respektive sprog er af samme type'.

Derfor er også *De to naboer har hvert sit modersmål* entydig. Den kan kun betyde: 'deres respektive modersmål er af forskellig type', og det giver slet ikke mening at tale om at parternes modersmål er to eksemplarer af samme sprog, for begrebet 'sprog' eller 'modersmål' er ikke en fysisk genstand i rummet, men noget der foregår i tid.

OT

? At tale flydende

Hvad ligger der i det at tale *flydende*? *Flydende fransk* f.eks. Betyder det at talen forløber i jævnt og naturligt tempo, eller skal det også være fejlfrit?

Jens Peter Jacobsen
Thisted

! Ordbøgerne er ikke til megen hjælp når det gælder om at finde betydningen af *flydende* brugt om sprogudøvelse. Se fx Politikens Nudansk Ordbog med Etymologi (1999): »som forløber uforstyrret og jævnt: tale flydende fransk, en flydende håndskrift, drengen læser nu flydende«.

Men som dit spørgsmål viser, er denne betydningsangivelse for vag. Skal man beskrive betydningen og brugen af ordet, må der mere til:

(a) *Flydende tale* forløber uforstyrret og jævnt, uden tøven, famlen efter ordene og uden unødige pauser.

(b) Taler man *flydende*, er det i hovedsagen eller næsten fejlfrit mht. ordvalg, orddannelse, bøjning og grammatik.

Problemet med dette kriterium er at det ikke kan afgøres præcist hvad der ligger i *hovedsagen* og *næsten*.

(c) En tilsvarende perfekt eller næsten perfekt udtale indgår ikke i *flydende*. Man kan altså tale flydende dansk med tydelig fremmed accent.

(d) Man bruger kun *flydende* om en sprogudøvelse når dens høje kvalitet er overraskende og ikke forventelig.

Om en person født af danske forældre, opvokset og bosiddende i Danmark, siger man ikke at hun taler flydende dansk. Derimod nok flydende engelsk, tysk, fransk osv.

Men man kan godt sige om en per-

son, født af danske forældre, men opvokset i Frankrig, at hun taler flydende dansk. Eller om en søn af et dansk-fransk ægtepar, at han taler flydende både dansk og fransk.

EH

? Ubestemt genitiv

Hvad er det for en betydning der findes i ubestemt genitiv? Og hvordan passer den med Togeby's »bekendtgørelsesfunktion«, som han skrev om i sidste nummer af bladet? Fx »Der lå et barns lejetøj og flød på gulvet.«

Sten Bro
Amager

! I Mål & Måle 24.2 beskrev jeg at en genitiv, fx *Peter-s bil*, som regel har den funktion at gøre det ukendte (bilen) kendt ved hjælp af dets forbindelse til noget kendt (*Peter*); det gælder alle eksemplerne: *træets grene*, *denne lovs bestemmelser*, *Peters bil*, *husets farve*, *verdens skabelse*. Det kan man se af at de kan omskrives til nominaler hvor det ukendte sættes i bestemt form som henviser fremad (kataforisk) til det der allerede er kendt: *grenene på træet*, *bestemmelserne i denne lov*, *bilen som er Peters*, *farven på huset*, *skabelsen af verden*. Det kaldte jeg så bekendtgørelsesfunktionen af genitiv.

Denne bekendtgørelsesfunktion er indlysende når ordet i genitiv er ubestemt form og det andet nøgen form, som i alle eksemplerne ovenfor; men den kan faktisk også gælde når ordet i genitiv er ubestemt form (dvs. markeret med den ubestemte artikel *en* eller *et*). Så kommer det blot an på hvilken af de to ting som de to substantiver i genitivskonstruktionen henviser til, der er mest kendt. Og det kan man kun se af den tekst der kommer forud. Jeg kan altså blot konstruere en foregående

tekst hvor det er kendt at der er børn, men ikke at der er legetøj: *Der havde nok været familiebesøg. Der lå et barns legetøj og flød på gulvet.* Den kan omskrives til *legetøjet fra et barn ...* Så er funktionen af genitiven stadig bekendtgørelse. Dette kan være, men behøver ikke at være forklaringen.

Genitiv af ubestemte nominaler er faktisk meget sjælden; der kommer hundredevis af bestemte genitiver, før man støder på en ubestemt genitiv. Den eneste autentiske jeg lige har kunnet finde, er: *En Landsbydegns Dagbog.* Her er betydningen nok ikke bekendtgørelse af »dagbogen«, for man får næppe den samme betydning med *Dagbogen af en Landsbydegn.* Betydningen af genitiven *-s*, er her snarere at genitivsordet optræder som et adjektiv i forhold til det andet ord, dvs. det specificerer hvilken type dagbog det er; den betyder således nok: »en landsbydegne dagbog«.

Endnu sjældnere, men dog mulig, er genitiv af et ikke-bestemt substantiv,

dvs. et substantiv som hverken er bestemt eller ubestemt: *dags dato.* Dette eksempel er et fast udtryk og behøver slet ikke at have en mening der fremgår af den grammatiske struktur, men jeg kender ét ægte eksempel på ikke-bestemt genitiv, og det står i J. P. Jacobsens *Niels Lyhne*; det lyder: *thi ædru levet liv, uden drømmes lyse last, var ikke liv at leve.* Her er betydningen næppe bekendtgørelse; meningen kan vel igen beskrives som specifikation: »uden den lyse last som det var at drømme«, dvs. »uden drømmelasten«.

Læg mærke til at det her, fordi det er generisk, dvs. gælder alle eksempler af typen, giver samme betydning med bestemt form og ikke-bestemt form: *ædru levet liv, uden drømmes lyse last* = *ædru levet liv, uden drømmenes lyse last.* Måske er den ikke-bestemte form brugt her fordi det fremhæver at der er tale om dagdrømme, mens bestemt form lettere ville blive opfattet som natdrømme.

O.T.

Ord på kryds og tværs

Krydsord har deres eget sproglige univers

Et postulat: At løse krydsord er den næstmest udbredte fritidsbeskæftigelse – kun overgået af tv-kikken. Ifølge Fremmedordbogen er et postulat en ubevist påstand, og nogen dokumentation for det her påståede findes heller ikke. Men der er mange indicier, så mange at der må være noget om snakken. I hvert fald når det drejer sig om de lande i verden, hvor sproget – ordene – i deres skriftlige form formidles ved sammensætning af de tegn vi kalder bogstaver.

Bogstavelig talt alle aviser og ugeblade i de vestlige lande bringer i alle udgaver en eller flere krydsordsopgaver. Her i Danmark er det kun dagbladet Børsen, der kan tillade sig at være denne ordleg foruden. Dets læsere er nok mere interesseret i tal end i ord. Men ellers har alle de danske aviser daglige krydsordsopgaver – foruden flere store opgaver i weekenden. Det hævdes, at nogle aviser kun bliver købt på grund af deres særlige krydsord. Dagbladet Information blev i 1953 i en af bladets mange kriser ligefrem reddet ved at bringe en særlig krævende krydsordsopgave. Det var ikke just med medarbejdernes tilslutning, men det fik opslaget til at stige betydeligt.

Vigtigt ugebladsstof

I familieugebladene – Søndag, Hjemmet, Familie Journalen osv. – er krydsordene omfangsmæssigt absolut det største stofområde. Ugebladene konkurrerer hver uge om at give læserne flest mulige opgaver – 16 til 24 sider er

ikke ualmindeligt. Så mange sider vil en ugebladsredaktør ikke bruge på et enkelt stof, hvis ikke køberne forlangte det. Enhver velassorteret kiosk har derfor flere hylder med specialblade indeholdende krydsord og mange ordlege. der eksisterer 25-30 af disse blade, som spænder fra børneniveau til det mere avancerede.

Man kan nok undre sig over, at folk har tid til at løse alle disse opgaver, men behovet er der vitterligt. Der er en vis aldersspredning blandt de mange mennesker der løser opgaverne, dog med overvægt af de ældre generationer.

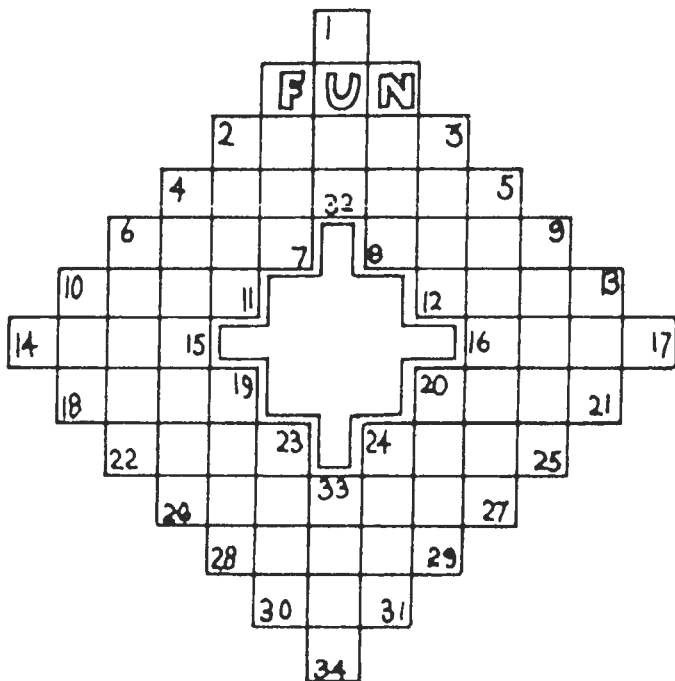
En ung foreteelse

Krydsord er ikke, som mange måske tror, en gammel foreteelse. Ifølge de fleste kompetente kilder verden over er ordlegen ikke fyldt hundrede år, og man kan endda sætte nøjagtig dato på dens oprindelse og oplyse hvem der opfandt den. I hvert fald når det gælder krydsord for voksne i den form vi kender i dag. Det første krydsord stod angiveligt den 21.12.1913 i den amerikanske boulevardavis The New York Worlds ugetillæg Fun. Dets redaktør, Arthur Wynne, var i bekneb for nyt stof og kreerede så en opgave, der i sin form var det første

Den første krydsordsopgave for voksne, udarbejdet af Arthur Wynne og trykt i The New York Worlds tillæg Fun 21. december 1913.

De sorte felter var endnu ikke blevet en del af opgaveudformningen.

FIGURE 9 • *The original New York Sunday World Word-Cross, December 21, 1913. © The New York World, 1913. Reprinted by permission of The Pulitzer Publishing Company of St. Louis.*

- 2-3. What bargain hunters enjoy.
- 4-5. A written acknowledgment.
- 6-7. Such and nothing more.
- 10-11. A bird.
- 14-15. Opposed to less.
- 18-19. What this puzzle is.
- 22-23. An animal of prey.
- 26-27. The close of a day.
- 28-29. To elude.
- 30-31. The plural of is.
- 8-9. To cultivate.
- 12-13. A bar of wood or iron.
- 16-17. What artists learn to do.
- 20-21. Fastened.

- 6-22. What we all should be.
- 4-26. A day dream.
- 2-11. A talon.
- 19-28. A pigeon.
- F-7. Part of your head.
- 23-30. A river in Russia.
- 1-32. To govern.
- 33-34. An aromatic plant.
- N-8. A fist.
- 24-31. To agree with.
- 3-12. Part of a ship.
- 20-29. One.
- 5-27. Exchanging.
- 9-25. Sunk in mud.

egentlige krydsord. Læserne var begejstrede, og Wynne måtte omgående til at konstruere nye opgaver til sit blad. Op gennem 20'erne bredte krydsordet sig som en formelig dille i USA og nåede også Europa. I Danmark stod det første krydsord i Berlingske Tidendes søndagstillæg 21.9.1924. Opgaven blev i overskriften kaldt »Paa Kryds og Tværs« – den benævnelse som siden hen blev den mest brugte. Få måneder efter kom Politiken også med. Deres version stod den 9. november 1924 i til-lægget Magasinet og kaldtes Kvadrat-Puslespil. Og siden er det gået stærkt.

Men det er lidt uklart om det er helt berettiget at kalde Arthur Wynne for krydsordets fader. Som nævnt krediteres han og tildeles æren i alle væsentlige leksika og opslagsbøger – dog nogle steder med bemærkninger om at der i slutningen af 1800-tallet forekom krydsordslignende opgaver i amerikanske og engelske børneblade.

Og i Guinness Rekordbog angives det, at det ældste kendte krydsord blev offentliggjort i bladet St. Nicholas i 1875 i New York – antageligt et børneblad. Guinness oplyser også, at man i 1868 har fundet en krydsordslignende indskrift på en mur fra romertiden i Cirencester, England.

Krydsordsenke og mode

Krydsord blev som nævnt en enorm succes i 20'ernes USA, og den store interesse gav sig ofte groteske udslag. Broadway-revyerne havde sketcher om krydsord – korpigerne på varieteerne glemte deres stikord, fordi de løste krydsord – selv damemoden blev præget af krydsord med sort-hvide kvadratmønstre – en baptistpræst i Pittsburg præsenterede sin prædiken i krydsordsform, hvordan det så ellers er gået til – og i Chicago blev en »krydsords-

enke«s mand dømt til højst at måtte løse tre krydsord om dagen.

Hvad er et krydsord?

Krydsord eller krydsogtværs. På dansk er der to ligeværdige ord for begrebet. Og det er jo ganske passende for en beskæftigelse, der netop bygger på anvendelse af synonymer. Krydsord er den bedste og mest dækkende betegnelse, men i folkemunde bruger man nok mest krydsogtværs. I andre lande er der kun én benævnelse: på amerikansk/engelsk hedder det crossword, på fransk mots croisés, på spansk crucigrama, på norsk kryssord, på svensk korsord og på tysk selvfølgelig noget bombastisk Kreuzworträtsel.

Men hvad er et krydsord egentlig? Det er ikke så nemt at definere. I artiklen om emnet i Den Store Danske Encyklopædi har jeg forsøgt med følgende:

»ordgådeopgave; i en figur af sorte og hvide felter udfyldes de hvide med bogstaver, der sammensat og krydsende hinanden vandret og lodret danner ord-forklaringer eller synonymer til de op-givne spørgeord«. Det er den klassiske krydsordsopgave der her er søgt defineret. Der har imidlertid udviklet sig mange varianter.

Udvikling og varianter

I den klassiske krydsordsopgave stod spørgeordene i to rækker ved siden af eller under tegningen med de sorte og hvide felter, hhv. med angivelsen vandret og lodret og med talhenvisninger til de relevante hvide felter. Den form eksisterer næsten ikke mere. Nu til dags står spørgeordene i felter oppe i selve opgaven. Det betyder at spørgeordene som regel må være meget korte. I mange krydsord, især i ugebladene, er nogle af spørgeordene ofte erstattet af

billeder, tegninger eller fotos. Efterhånden er der også udviklet en hel del varianter af opgaveformen, der lanceres under forskellige navne som Billed-, Kode-, Lyn-, Trilling-, Quiz-, Pusle-, Rebus-, Gåde-, Temakrydsord og mange flere.

Det var også en overgang meget udbredt at placere de sorte felter i opgaven i mønstre, ofte symmetriske og ret komplicerede, som fx i form af et juletræ. En form der ikke gjorde tilværelsen lettere for konstruktørerne.

Scrabble

Der eksisterer også et spil baseret på krydsordsmodellen. Det kendes som scrabble (oprindeligt Criss Cross), på dansk kriblekryds. Der kan deltage 2-4 spillere som på en spilleplade på skift placerer bogstavbrikker, så de vandret og lodret danner meningsfulde ord. Hver brik har et pointtal, ligesom placeringen på pladen kan udløse forskellige point. Vinderen er selvfølgelig den deltager der opnår flest point.

Scrabble blev kreeret i USA i 1931 af arkitekten Alfred M. Butts og videreudviklet i 1948 i samarbejde med James Brunot. Der findes forskellige sværhedsgrader og varianter af spillet. Der afholdes turneringer, også på internettet, og der findes i flere lande adskillige scrabble-klubber.

Konstruktørerne

Bag hver krydsordsopgave står en konstruktør. Sprogligt opfindsomme og kreative mennesker – ofte anonyme som hver dag eller hver uge skal skabe opgaver af ofte højst forskellige sværhedsgrader. En helt speciel og krævende beskæftigelse, hvor fejl ikke må forekomme – og også gør det yderst sjældent. Den mere rutinerede krydsordsløser vil også hurtigt konstatere, at hver

konstruktør har sin stil, sine yndlingsløsninger og sin særlige sprogverden. Det kan ofte være svært for en krydsordsløser der er vant til én konstruktørs stil, at gå over til en anden konstruktørs opgaver i et andet blad.

Krydsordsmagerne med de kringledede hjerner er et blandet folkefærd spændende fra konstruktøren for hvem det blot er en hobby, til de professionelle der har det som heldagsjob. Som hos ugebladskoncernen Aller, hvor chefkonstruktøren Finn Olsen regerer over otte fuldtidsansatte, der hver uge leverer opgaver til firmaets mange blade. Og de udarbejdes på gammeldags maner pr. håndkraft. Man har prøvet at konstruere opgaver på computer, men resultatet var ikke tilfredsstillende. En af de mere kendte hobbykonstruktører var den tidligere statsminister Poul Hartling, der i sit otium i mange år hver uge sammen med sin frue konstruerede Weekendavisens berømmelige vanskelige variant af en krydsordsopgave.

Hjælpemidler

De fleste udøvere af krydsordslegen bruger forskellige former for hjælpemidler – ordbøger, håndbøger, leksika, atlas etc. Især er en omvendt fremmedordbog en god hjælper. Men der er filistrøse, hardcore krydsordsløsere som nægter at bruge slig bistand – og som er i stand til at undvære den. De udfylder opgaverne med kuglepen og løser dem ofte forbløffende hurtigt og ubesværet.

Der udgives også særlige krydsordsordbøger og -leksika. De er udarbejdet specielt med henblik på krydsordsløserens behov – lidt forskelligt opbygget, men alle indeholder de synonymer og fremmedord, og som det unikke et stort antal begreber og emner, opstillet i grupper efter antal bogstaver og ordnet

alfabetisk i hver gruppe. Der findes fem-seks af disse specielle krydsordsleksika på det danske marked, og de mest anvendte sælges alle støt i store oplag år efter år. Et af de kendteste, Samlerens Store Krydsords leksikon, er siden det udkom første gang i 1954 solgt i over 600.000 eksemplarer. I hvert fald tre af disse leksika findes også som cd-rom.

Men især den slags hjælpemidler fnyser hardcore-løseren selvfølgelig foragteligt ad og afviser totalt.

Det særlige krydsordssprog

Enhver der har forsøgt sig som krydsordsløser, vil opdage at man her sprogligt bevæger sig ind i et helt særligt univers med egne ritualer og normer. Vokabulariet er ikke det almindelige hverdagsdanske. Der er mange fremmedord, men også gamle ord og begreber som næsten er forsvundet i nudansk. Krydsordssproget er også temmelig konservativt. Nye ord og begreber indgår kun langsomt i opgaverne.

Det er krydsordskonstruktørernes vanskelige opgave at kreere opgaver, så de sprogligt og niveaumæssigt passer til det pågældende blads læsere. De må ikke være for svære og ikke for lette, men gerne med diverse finurligheder. Der findes i ugebladene også meget svære krydsord, men de fleste ugebladsopgaver henter gerne navne og begreber fra filmen, musikken og tv's verden, ligesom negativt ladede ord og begreber søges undgået. Et helt anderledes sprogunivers bevæger man sig i i fx Weekendavisen og Informations mere sofistiserede opgaver.

Standardløsningerne

Men der er fælles træk i alle former og niveauer af krydsordsopgaver. Der er nogle normer og standarder som går

igen i de allerfleste krydsord. Til gavn og hjælp for både konstruktøren og løseren. De eksisterer først og fremmest i de korte løsningsord på to, tre og fire bogstaver.

Her nogle eksempler på sådanne standardløsninger. Først spørgeordet, derefter løsningsordet.

Løfte = ED

Virke = ID

Rede = BO

Via = AD

Vinde = TEN

Skib (eller båd) = EGE eller KÅG

Fugl = ARA

Lever = ER (kan dog også forekomme med tryk på sidste stavelse i Lever = YD).

Étbogstavsløsninger forekommer i rigt mål. Som regel er løsningsordet en forkortelse – og her optræder en række standardspørgeord, som fx:

Bilskilt - atomtegn - kurs - mål - romertal - tone - node - forholdsord - vokal og en del flere. Det kan også være mere spøgefuldt som: Midt i Paris = R.

Et almindeligt spørgeord er Forkortelse. Løsningsordet er her næsten altid kort, på fra to til højst fire-fem bogstaver – som regel konsonanter. Spørgeordet kan dække over fx: valuta - sportsklub - forening - organisation - stævne (= DM, VM, EM) - nyhedsbureau - etc.

Fif, fælder og finurligheder

En krydsordsløser må have et solidt kendskab til det danske sprog og alle dets finurligheder. Han/hun skal først og fremmest kunne stave korrekt – og være godt inde i de grammatiske grundpiller – ordklasser, bøjningsformer osv. – kende reglerne og ikke mindst afvigelserne, og i det hele taget have det man kalder sans for sproget og alle dets krinkelkroge.

Det samme gælder selvfølgelig i endnu højere grad krydsordskonstruktøren. Han skal på det behørigt niveau kreere opgaver, der er tilpas drilske og vanskelige uden at være uløselige. Han må godt lede krydsordsløseren på vildspor, men han skal også hjælpe på vej, bl.a. med nogle af de førnævnte standardspørgsmål.

I det følgende opridses – med eksempler – nogle af de fif, fælder og finurligheder, krydsordsløseren ikke undgår at støde på.

Bydeform

Spørgeordet kan stå i bydeform, fx:

rens = SI

løb = REND eller IL

skyd = FYR

Ental og flertal

Nogle navneord er ens i ental og flertal, og kan derved være drilagtige, fx:

afkom = BARN / BØRN

slag = KAMP / KAMPE

vers = ODE / ODER

brød = KAGE / KAGER

neg = BUNDT / BUNTER

Gamle ord

Ord der er udgået af det almindelige nutidssprog, lever trygt videre i krydsordene, fx:

ARD = plov

HU = sind

ID = gerning

TO = vaske

ERE og EST = er

AGE = køre

RAGE = barbere

ÅRLE = tidlig

– og mange flere

Talord

er ofte et spørgeord i opgaverne. Løsningsordet kan være enten et romertal eller et stavet talord – fx: fire.

Udråbsord eller lydord

forekommer også ofte som spørgeord. Løsningsordet er som regel kort som fx:

AV

ØF

UH

KUK

BANG

PLASK

Homografer og homonymer

Det er to af de mest lumske fælder for krydsordsløseren. Homografer er ord der staves ens, men udtales forskelligt og har forskellige betydninger, fx:

KOST = fejeredskab - mad

DØR = indgang til hus - omkommer

DOM = kirke - retsafgørelse

BØR = hat - blæst - livmoder - skal

Eller det førnævnte spørgeord LEVER = er - yd - organ - madret.

Det samme ord kan altså optræde i flere ordklasser med helt forskellige betydninger.

Det samme gælder homonymer som er ord der staves og udtales ens, men ikke har samme betydning, fx:

ENKE = efterladt hustru - fugl

ED = kraftudtryk - løfte

ESSER = ildsteder - kort

AGTER = anser - har i sinde - vogter

- ærer - bageste del af skib

AMME = die eller diemoder

ANLÆG = evne - gen - bed - red -

kaj - park

ARM = fattig - lem

Udspekulerede og morsomme løsninger

Visse krydsordskonstruktører ynder at være udspekulerede eller vittige. Et par eksempler med spørgeordet først: Røven ud af bukserne = LOMMETY-VERI; eller et i familie med Midt i Paris: Norsk by midt i Tjekkoslovakiet = OSLO.

Den uorganiserede fritidssysel

Krydsord er en ganske uorganiseret form for fritidssysel. Her er ingen foreninger eller medlemsklubber. Det er en ensom beskæftigelse – ja, man kan godt være to eller flere om det, men i princippet sidder man alene. Den er ikke konkurrencepræget – der er ingen vindere eller tabere, og de eventuelle præmier er af meget beskeden størrelse. Det er et billigt tidsfordriv, som kun kræver en avis eller et ugeblad, en blyant og et viskelæder.

Konkurrencemomentet er dog ikke helt undgået, idet et af de store ugeblade de senere år ligefrem har afholdt danmarksmesterskaber i krydsord. Og Lykkehjulet, den uforgængelige tv-serie, der i princippet er en krydsordsquiz – dog kun på det vandrette plan – er i høj grad konkurrencepræget.

Der er kun én konkurrenceparameter – hvor hurtigt kan en opgave løses. Det er også kriteriet i Ugebladet Søndags danmarksmesterskab. Først bringes i bladet nogle ganske svære opgaver, og ud af de indsendte rigtige løsninger vælges nogle deltagere til selve mester-skabskonkurrencen, der foregår under eksamenslignende forhold, hvor deltagere sidder ved hver sit bord, og på samme tid får udleveret den samme vanskelige opgave, som de så uden hjælpemidler skal løse hurtigst muligt. Og på ganske forbløffende kort tid afleverer de første deres rigtigt løste opgave. Præmierne er her også af en anden størrelsesorden end dem bladene normalt giver for indsendte løsninger.

Pædagogiske krydsord

Men krydsord kan også bruges til andet end underholdning og tidsfordriv. Gennem en del år er det blevet anvendt i skolernes undervisning helt fra de mindste klasser. Der er opnået gode

resultater først og fremmest i dansk- og fremmedsprogsundervisningen, hvor både elever og lærere synes det er et godt og effektivt indslag i tilegnelses-metoderne.

Krydsordet over alle krydsord

I Danmark har Weekendavisen og Information gennem årene haft ry for at levere de sværeste krydsordsopgaver. I udlandet må New York Times nok bære prisen. Journalisten og forfatteren Bent Albrechtsen har engang i 1992 i Weekendavisen skildret sine trængsler og glæder med netop denne avis' opgaver. Hver dag har opgaven en fin placering i fjerde sektion under den uhyre seriøse boganmeldelse. Især om fredagen er den vanskelig. »På gode dage kan man løse det på en halv time«, skriver Bent Albrechtsen, »om fredagen kan det tage til middag«. Og han tilføjer: »New York Times' krydsord er krydsordet over alle amerikanske krydsord – onskabsfuldt, morsomt, drilagtigt«.

Rekorder

I øvrigt er verdensrekorden i at løse krydsordet i New York Times 2 minutter og 10 sekunder – sat af en vis Stanley Newman. Han blev efter denne bedrift ansat som managing director of puzzles and games for Times Books, hvor han konstruerer opgaver til koncernens udgivelser. Han er normalt 45 minutter om at kreere den daglige opgave i New York Times.

Krydsordet i den engelske avis The Times er også berømt og berygtet. Ifølge Guinness Rekordbog er den hurtigste, kontrollerede løsning af det svære krydsord i The Times på 3 minutter og 45 sekunder. Den blev præsteret af Roy Dean fra Kent i en BBC-radioudsendelse i december 1970.

Mens vi er ved rekorderne. Guinness

Rekordbog har flere beretninger om bemærkelsesværdige udfoldelser:

Verdens største krydsord trykt i et blad blev konstrueret i 1982 af canadieren Robert Trucut. Det indeholdt 82.951 felter, målte 3,55 kvadratmeter og omfattede 12.489 ord vandret og 13.125 ord lodret.

På Ranum Statsseminarium i Himmerland afholdtes 12. april 1991 et 10 timer langt arrangement »Kultur på kryds og tværs«. I den forbindelse konstrueredes et jumbokrydsord med store felter på 65 × 2 meter.

I oktober 1987 udsendte Statens Informationstjeneste og Danmarks Radio et OBS-hæfte til alle landets 2.358.730 husstande. Heri var et kæmpekrydsord. Det blev løst af mere end en tredjedel af husstandene – nøjagtig 977.803.

Guinness Rekordbog har også fundet den flittigste krydsordskonstruktør. Han hedder Roger F. Squires og er fra England. Han fremstiller 38 opgaver hver uge, bl.a. til Daily Telegraph. Pr. maj 1996 var hans samlede produktion på 48.000 opgaver, hvoraf 2/3 er kryptogrammer (kodeopgaver) og 1/3 lynkrydsord. Squires tilhører den eksklusive kreds på kun tre konstruktører, der leverer opgaver til de fem mest seriøse engelske aviser.

Danske konstruktører er også flittige. Nylig afdøde Poul Lose, der i mange år kreerede Politikens forskellige krydsord, udfærdigede i sit lange

liv over 30.000 opgaver. Han var uddannet som teknisk tegner og fik i 1940'erne til opgave at rentegne andres opgaver, men fandt ud af han lige så godt kunne konstruere dem selv.

Fascinationen og den stilfærdige charme

Hvorfor er krydsord så fascinerende for mange mennesker? Hvorfor har denne stille dille så mange udøvere? Hvorfor vælger så mange hjerne-gymnastik frem for legemsudfoldelse?

Der er i nogle kredse en vis nedladende holdning over for beskæftigelsen at løse krydsord, hvilket dog ikke hindrer, at krydsord på forskellige niveauer udøves i alle samfundslag og på alle alderstrin. Det at kunne løse et krydsord kræver som nævnt viden om retstavning, grammatik og sproglige finurligheder. Men ofte oplever man at mennesker uden særlig uddannelse løser endda ret svære krydsordsopgaver med kompetence og elegance.

Der gives vist ikke noget bedre svar på spørgsmålet om de mange udøvers fascination end at man her – måske efter nogle kvaler og vanskeligheder – kan opleve tilfredsstillelsen og glæden ved at sidde med en korrekt løst og rigtig opgave. Det sker ikke så ofte i det virkelige liv, og det er nok derfor krydsordet har sin egen særlige, stilfærdige charme. Og det er jo ikke så ilde endda.

Knud H. Ditlevsen, f. 1924

*fhv. redaktionschef
i Gyldendal Undervisning*

*medredaktør af
Samlerens Store Krydsords leksikon*

Hellig og søgn

Hvad er egentlig en *hverdag*? Ja, slår man op i Ordbog over det Danske Sprogs bind otte fra 1926, får man at vide at *hverdagene* er de dage som ikke er søn- og helligdage, altså dagene fra mandag til og med lørdag. Der er nemlig tre slags dage: hverdage, søndage – og så helligdage: helligdagene, det er sådan noget som Kristi Himmelfart, Store Bededag, og jule-, påske- og pinsedagene.

Men kigger man nu efter i Nudansk Ordbogs sidste udgave fra 2001, får man at vide at *hverdage* omfatter dagene fra mandag til og med fredag. Lørdag er altså ikke mere en hverdag. Hvad er nu det?

Søn- og helligdage er de dage hvor kirkerne holder højmesse, og det er hviledage som man skal komme i hu:

Det er forkasteligt og ugudeligt at arbejde på søn- og helligdage. Det har man jo de andre dage til. De kaldtes tidligere også *søgnedage*, og det betyder oprindelig 'arbejdsdage' og er i praksis nøjagtig det samme som *hverdage*.

Men så sker der det i løbet af 1950'erne at det bliver almindeligt at holde fri om lørdagen. Det gør jo ikke lørdagen til en helligdag, men der bliver en *hverdag*, altså en arbejdsdag, mindre. Og det betyder at ordet *hverdag* i nutidigt dansk ikke dækker det samme som i 1926.

Så nu har vi fire forskellige slags dage. Man ser det på skilte og andre kundgørelser: Biblioteket har åbent hverdage 10 - 17, lørdage 10 - 14, søn- og helligdage lukket.

EH

10 teser om kommaer

Der udkæmpes en intens kommastrid i Danmark netop i år: Miljøministeriet er netop gået over til det nye komma, Sprognævnet har sendt sit flyvende kommakorps ud, der foregår langvarige debatter i aviserne, og radioens P1 sender timelange udsendelser om kommaerne. Offentlige debatter er normalt ikke særlig dybtgående, og det betyder at der er mange misforståelser i omløb. Selv føler jeg mig som deltager i denne debat meget misforstået, så her vil jeg fremsætte 10 teser om kommaer som i det mindste er et klart standpunkt som næppe kan misforstås.

1. Kommaer kan og bør lette læsningen, og intet andet.
2. Det er ikke holdbart med to kommasystemer.
3. Folk ved ikke at traditionelt komma sættes før og efter ledsætninger.
4. Nyt komma sættes som sammenfatningskomma og parenteskomma.
5. Sammenfatningskomma sættes efter en sætning
6. Parenteskomma sættes før og efter parentetiske enheder.
7. Traditionelle kommaer hæmmer læsningen og saboterer meningen.
8. Nye kommaer letter læsningen og fremmer forståelsen.
9. Det er lettere at lære at sætte nye kommaer end traditionelle kommaer.

10. Traditionelle kommaer er stærkt venedannende, og afvænnningen bliver hård.

1. Kommaer bør lette læsningen og intet andet.

Komma har ikke, lige som ord, deres egen betydning, og de fungerer heller ikke som bogstaver der kan sættes sammen til ord der har betydning. Kommaer er ikke tegn hvormed vi kommunikerer med læserne, men udelukkende signaler (instrukser) til læserne om hvordan de skal indrette deres læsning så den bliver hurtig og ubesværet, og så de bedre forstår meningen med bogstaverne og ordene.

Nogle mener at man med kommaer skal markere hvordan sætningerne er bygget op grammatisk. Det skal man ikke. Det er nemlig ikke nødvendigt; den grammatiske opbygning af sætningen er signaleret rigeligt af ordstilling og bøjningsendelser, og man kan da også sagtens forstå talte sætninger og deres grammatiske opbygning, selv om der ikke er nogen kommaer i talt sprog.

Andre mener at man skal lære at sætte komma for at lære grammatik. Det er en ganske forrykt tanke, for den grammatik man lærer for at sætte komma, er meget mangelfuld og på visse punkter lodret forkert.

I skolens traditionelle danskundervisning har kommaerne nok været den væsentligste begrundelse for at undervise i grammatik. Det er selvfølgelig bedre at der undervises kommandørfærdigt i grammatik, end slet ikke, men det

var dog mere fornuftigt at undervise i grammatik fordi sprogbevidsthed er en god ting, og så få kommafærdighederne med som sidegevinst.

Mange mener (med god grund) at deres grammatiske kunnen bliver bedømt på deres kommaer; vores kirkeminister og fungerende kulturminister udtaler direkte at han ikke tør sætte nye kommaer, for så tror folk bare at han ikke kan sætte »rigtige« kommaer, og at han ikke duer til sit embede. Dette er antagelig en sygdom der kun findes i kulturer der sætter grammatisk komma (Danmark, Tyskland, Polen, Rusland). Kommaerne er blevet tegn på dannelse og klogskab, men skal jo kun lette læsningen. Det er på tide at folk forstår at den grammatiske kejser ikke har noget tøj på. Grammatiske kommaer viser ikke på nogen måde om folk kan grammatik, kun at de ikke tror på deres egen sunde fornuft.

2. Det er ikke holdbart med to kommasystemer.

I Retskrivningsordbogen er der for øjeblikket regler for to forskellige kommasystemer: det traditionelle (grammatiske) komma og det nye komma (enhedskommaet). Det sidste har erstattet det tidligere pausekomma. Sprognævnet anbefaler det nye komma, men kun Ombudsmandsinstitutionen og Miljøministeriet er gået over til det, mens Justitsministeriet, Kulturministeriet og Undervisningsministeriet holder fast ved det traditionelle komma, således at embedsfolkene ikke må bruge andet.

Dette er ikke holdbart. Hvis Sprognævnet, som hører under Kulturministeriet, har fået den Retskrivningsordbog hvor de anbefaler det nye komma, godkendt af ministeriet, bør dette ministerium i det mindste straks gå over til

det nye komma; ellers skulle det ikke have godkendt den udgave af Retskrivningsordbogen. I Miljøministeriet skal embedsfolkene bruge nyt komma i deres skrivelser, men skal bruge traditionelt komma i lovtekster, det bestemmer Justitsministeriet. Det er ikke holdbart.

Til skolernes eksamener er der selvfølgelig også valgfrihed, men det er jo rent teoretisk, for lærerne på alle niveauer henholder sig også til at de har valgfrihed, så de fleste underviser kun i det ene, nemlig traditionelt komma. Denne undervisning er dog så lemfældig at man næppe finder en stil til studentereksamen med mindre end 40 kommafejl, hvoraf mange er så uheldigt sat at de fuldstændig saboterer meningen. Det er ikke holdbart.

Når man ser hvorledes sådanne organisationer som ministerier, dagblade og skoler reagerer på valgfrihed, er der kun én mulighed for at ændre forholdene: afskaf traditionelt grammatisk komma!

3. Folk ved ikke at traditionelt komma sættes før og efter ledsætninger.

Reglen for traditionelt komma i Retskrivningsordbogen (§ 55) er ganske klar og utvetydig: »Komma til afgrænsning af ledsætninger (traditionelt komma). Efter denne variant af kommareglerne bruges komma først og fremmest til at afgrænse ledsætninger. Det vil sige at der ud over komma efter ledsætninger også sættes komma før ledsætninger.« Det betyder at kommaerne skal sættes således: *Hende, der går derovre, har jeg set før. Jeg husker, at hun var med til nytårsaften, på grund af hatten.*

Der er ikke én ud af 50 der siger at de bruger grammatisk komma, som kender denne regel. De mener at de sætter komma mellem sætningerne, for det har de lært i kryds og bolle-pædagogikken.

Den kører således: Sæt kryds under alle grundled og bolle under alle udsagnsled, og hvis der er to sæt kryds og bolle, så sæt et komma imellem dem:

Hende der går derovre, har jeg set før.

× ○ ↑ ○ ×

Jeg husker, at hun var med til nytårsaf-

× ○ ↑ × ○

ten på grund af hatten.

Reglen er mangelfuld, for folk glemmer typisk kommaet foran *der* – nogle husker det dog med tommelfingerreglen: altid komma foran *der*. De glemmer også kommaet efter *nytårsaften*, og her er der ingen tommelfingerregel der kan redde situationen. Af disse kommaer er det første direkte hæmmende for læsningen (så det gør ikke noget at det glemmes), mens det andet fremmer forståelsen (så det er uheldigt at det glemmes).

Værre er det at kryds og bolle-pædagogikken giver eleverne en helt forkvaklet opfattelse af hvad en hovedsætning er; i sætningen *Jeg husker, at hun kom vil de mene at bisætningen er at hun kom*, og at *Jeg husker* så er hovedsætningen. Det er det selvfølgelig ikke, hovedsætningen er: *Jeg husker at hun kom*. Hvis man partout vil have et ord for neksusforbindelsen mellem grundled og udsagnsled i sætningen (som slet ikke er en afgrænset enhed) kan man jo kalde den for *sætningsstammen*; at kalde det for *hovedsætningen*, som der er tradition for, især i tysk grammatik, er mildest talt uheldigt.

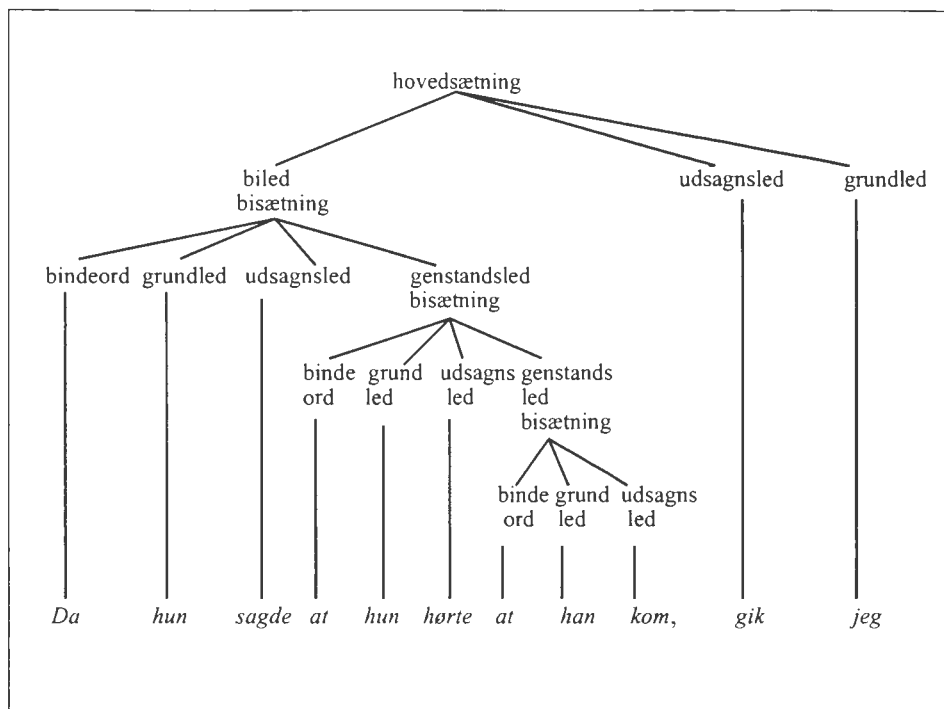
Kryds og bolle-pædagogikken er antagelig blevet indført fordi den rigtige regel om komma før og efter en ledsætning kræver så store færdigheder i grammatisk analyse at man ikke kunne bibringe alle folkeskoleelever dem.

Kryds og bolle har dengang fungeret som et pædagogisk fix, nu giver det svære tømmermænd.

4. Nyt komma sættes som sammenfatningskomma og parenteskomma

Det nye komma er i Retskrivningsordbogen § 53 beskrevet således: »Hovedreglen (nyt komma) for ledsætningskommaet er at der sættes komma efter en ledsætning. Der sættes som hovedregel ikke komma foran ledsætninger.« Efter denne grammatiske regel sættes kommaerne dér hvor kommaerne normalt blev sat efter pausekommaprincipet som lød: »Pausekomma: Komma angiver et mindre kraftigt skel (lydligt og indholdsmæssigt) end punktum og semikolon. Komma sættes kun i følgende tilfælde: 1) hvor der nødvendigvis må være en pause eller et andet lydligt skel (ændring af tonehøjde, -styrke) og der ikke er andet tegn. 2) hvor en pause vil tjene til at lette opfattelsen eller til at forebygge misforståelse.« Sprognævnet har antagelig indført grammatiske regler for pausekomma ud fra den opfattelse at den danske befolkning kræver regler og ikke ville lade sig nøje med anvisninger om hensigtsmæssighed og mening – siden de nu ikke havde taget pausekommaet til sig i perioden siden det blev indført i 1918. Det skal nok være rigtigt; grammatikalske regler er et af de stoffer Jante-loven er lavet af.

I Henrik Galberg Jakobsens bog: *Sæt nyt komma. Regler. Grammatik. Genveje. Øvelser*. 1996 er det så stillet op med regler som skulle dække alle tilfælde: Sæt komma mellem helsætninger, sæt komma i opremsninger, sæt komma ved forklarende og præciserende tilføjelser, sæt altid komma efter en ledsætning, sæt kun komma foran en

ledsætning hvis du (næsten) lige så godt kunne have sat sætningen i parentes, sæt komma omkring appositioner, sæt komma foran *men*.

Det er et prisværdigt forsøg på en pædagogisk genvej, men jeg tror ikke det lykkes med den at få folk til at sætte nye kommaer, for der bruges begrebet 'ledsætning' (bisætning), og det er der ingen mennesker der forbinder noget præcist med, hvis de ikke lige er uddannet i grammatik på et universitet.

En anden mulighed er at forklare at nyt komma bruges til to ting: enten sættes det som sammenfatningskomma (hvor læseren skal stoppe op og sammenfatte det foregående) eller som parenteskomma (som markerer hvilken information der i teksten er parentetisk information).

5. Sammenfatningskomma sættes efter en sætning

Sammenfatningskomma sættes som et signal til læseren om at skriveren nu er færdig med en sætning som læseren skal sammenfatte meningen med, inden skriveren går over til et nyt led på samme niveau i meningspyramiden (se fig. herover).

Reglen betyder at man sætter komma efter en helsætning, før man går over til næste helsætning, at man sætter komma efter en ledsætning, før man går over til et nyt led på samme niveau, og at man sætter komma efter et ord i en opremsning, før man går over til det næste ord i opremsningen.

Reglen for sætningskomma lyder ganske simpelt: sæt komma efter en sætning (der sættes dog ikke komma

hvis der står et punktum). I eksemplet har jeg markeret sætningernes grænser med forskellige typer af parenteser:

{*Da hun sagde [at hun hørte (at han kom)]*} *gik jeg.*

Man ser at bisætninger er bygget ind i andre sætninger som kinesiske æsker, således at der er tre bisætninger som holder op efter *kom*, før man går over til det næste led i oversætningen *gik*, som er hovedsætningens udsagnsled. Oversætningen (hovedsætningen) består af et billed som udgøres af en bisætning: *Da hun sagde at hun hørte at han kom*, et udsagnsled: *gik*, og et grundled: *jeg*. Genstandsleddet i bisætningen: *at hun hørte at han kom* består igen af en bisætning, hvis genstandsled: *at han kom* også består af en bisætning.

Traditionelle kommaer sættes både ved en venstreparentes og ved en højreparentes, mens nye kommer kun sættes ved højreparenteserne. En traditionel kommatering der faktisk viste sætningsstrukturen konsekvent, ville se således ud:

Da hun sagde, at hun hørte, at han kom,... gik jeg.

Men så har man vedtaget at der ikke sættes komma hvis der står et tegn (fx et komma) i forvejen, så resultatet bliver ved ny kommatering: *Da hun sagde at hun hørte at han kom, gik jeg.*

Man kan lægge mærke til at der ikke skal sættes komma foran *at*, for man går jo ikke ud af oversætningen fordi man går fra udsagnsleddet til genstandsleddet (heller ikke når det er sætningsformet): [*Hun sagde (at han kom)*].

Man kan derfor lave en skudsikker tommelfingerregel, især for traditionelle kommatister, der lyder således:

Aldrig komma foran *at*, aldrig komma foran *at*, aldrig komma foran *at*, men somme tider komma efter en sætning der kommer foran *at*.

6. Sæt parenteskomma før og efter parentetiske enheder

Parentetisk information er information der ikke er nødvendig for at læserne skal komme fra det foregående til det efterfølgende, information som man (næsten) lige så godt kunne have sat i parentes, information hvor man kan indskyde ordet *forøvrigt*. Med nyt komma markerer man hvad der er parentetisk information, ved at sætte komma før og efter: *Det er svære tider for kanner, som udelukkende lever af planteføde*. Foran bestemmende relativsætninger (information der ikke er parentetisk, men tværtimod nødvendig for forståelsen af det foregående) sættes der ikke komma: *Det er svære tider for de dyr der udelukkende lever af planteføde*. Der sættes altså komma før og efter (dog ikke hvis der står et tegn i forvejen) forklarende og præciserende tilføjelser, omkring uafhængige sætningsdele, omkring parentetiske relativsætninger og omkring appositioner.

7. Traditionelle kommaer hæmmer læsningen og saboterer meningen

At-sætninger er aldrig parentetiske, de er som regel genstandsled i oversætningen (de kan også være subjekt og andre led, men det er ikke så hyppigt). Læserne skal aldrig stoppe op og sammenfatte det foregående når de har læst udsagnsleddet og skal til at gå over til genstandsleddet, tværtimod, de skal skynde sig videre for at forstå den helhed de er midt i, nemlig udsagnshelheden *sagde at han kom*. Derfor hæmmer det læsningen at læserne skal tage stil-

ling til kommaer på steder hvor man ikke skal sammenfatte eller indstille sig på parentetisk information, og derfor kan man roligt udstede tommelfinger-reglen: aldrig komma foran *at*.

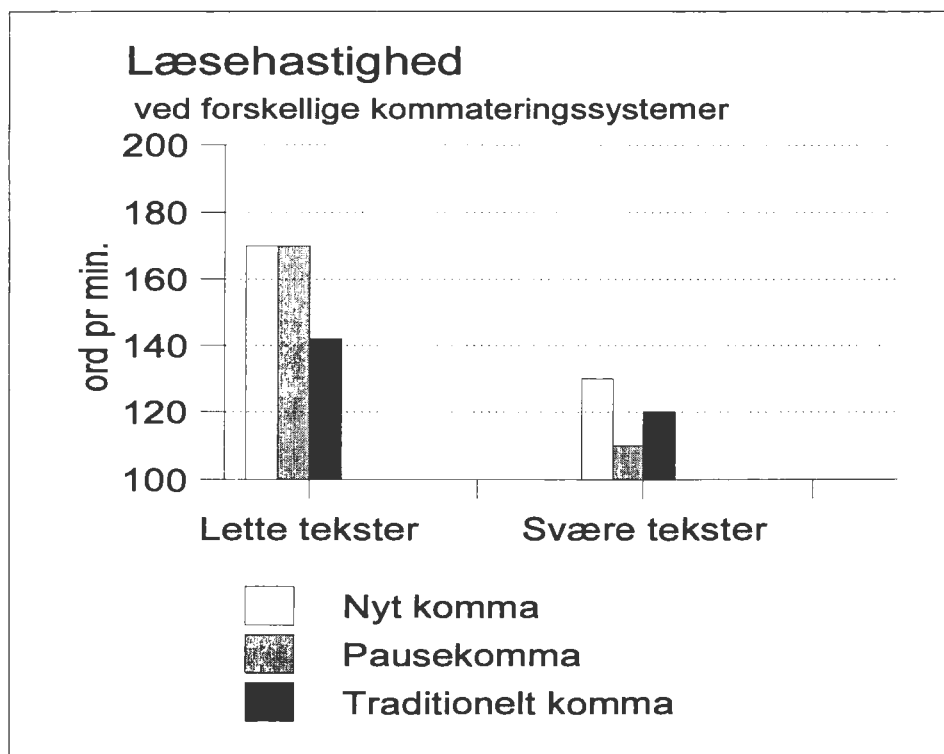
Som omtalt, husker folk der er opdraget med kryds og bolle-pædagogik, som regel kommaet foran *at*, men glemmer det efter ledsætningen: *Jeg husker, at hun var med til nytårsaften* (her glemmes kommaet ofte) *på grund af hatten*. Og det saboterer faktisk i høj grad forståelsen; man tror at 'hun var med til nytårsaften på grund af hatten', mens det selvfølgelig er således at 'jeg husker det på grund af hatten'.

Også det at traditionelt komma ikke skelner mellem parentetiske og bestemmende relativsætninger, kan give misforståelser: *det er synd for menneskene,*

som er så ulykkelige; er alle mennesker ulykkelige eller ej?

8. Nye kommaer letter læsningen og fremmer forståelsen

Den sinkende eller hæmmende effekt af et traditionelt komma foran et enkelt *at* er selvfølgelig meget lille, men virkningen bliver målelig når mange kommaer lægges sammen i en tekst. Forskellen på de forskellige kommasystemer kan bl.a. måles på hvor hurtigt den samme tekst kan læses med de tre forskellige kommateringsystemer. Der findes et forsøg med læsehastighed som er beskrevet i Vibeke Appel og Carsten Elbro: *Kommaet og læseren. Hvilket kommasystem er bedst*, i *Mål & Mæle*, 15. årgang nr. 1 1992. Resultatet af undersøgelsen, som blev gennemført med 36 forsøgsperso-

ner, blev følgende: Ved lette tekster læses tekster med pausekomma og nyt komma hurtigere end tekster med traditionelt komma. Ved svære tekster læses tekster med nyt komma hurtigst, og tekster med pausekomma langsomst.

9. Det er lettere at lære at sætte nye kommaer end traditionelle kommaer

For at man kan sætte korrekt traditionelt komma, skal man kende forskel på helsætninger og ledsætninger, for man skal sætte *kommaer før og efter ledsætninger*. Efter det nye komma skal man blot kunne se om to led er på samme niveau.

Alle helheder (led og ledsætninger) i en sætning kan erstattes af stedord, men det kan forbindelsen mellem grundled og udsagnsled ikke, og det viser at bisætninger er led i oversætningen og dermed led der er på niveau med dens grundled og udsagnsled. Hvis bisætningen kommer før andre led i oversætningen, skal der komma efter: I sætningen

Da hun sagde at hun hørte at han kom, gik jeg

er *at han kom* en ledsætning fordi man kan sige: *Da hun sagde at hun hørte det, gik jeg*; der skal altså komma efter *kom*; *at hun hørte at han kom* er en ledsætning, eftersom man kan sige: *Da hun sagde det, gik jeg*, og der skal komma efter *kom*. *Da hun sagde at hun hørte at han kom* er en ledsætning, for man kan sige: *Dengang gik jeg*, og der skal derfor komma efter *kom*. Derimod kan man ikke sige **Da hun sagde at hun hørte at han kom det*. Der skal derfor ikke komma foran *gik*. (Og så træder reglen om at man ikke sætter komma når der står et tegn i forvejen, i kraft, så de tre kommaer erstattes af et.)

10. Traditionelle kommaer er stærkt vanedannende og afvænnningen bliver hård

Det er antagelig lige så svært at afvænne grammatiske kommatister, som det er at afvænne rygere – selv om de indser at det nye komma er lettere at sætte (fordi det artikulerer meningen), og lettere at læse (fordi det angiver hvor læserne skal sammenfatte det foregående eller indstille sig på parentetisk information). Det skyldes nok at kommaer, lige som cykling, når de en gang er indlært, styres af hjernens automatpilot. De fleste mennesker sætter jo nemlig ikke de traditionelle kommaer efter en grammatisk analyse, men efter tommelfingerregler som: komma foran *der*, *som*, *hv*-ord og *at* (dog er der noget med at der ikke altid skal komma foran *at*).

Til dem er det bedste middel nok en tommelfingerregel af samme kaliber, men med meget større træfsikkerhed, nemlig:

Aldrig komma foran *at*, aldrig komma foran *at*, men somme tider komma efter en sætning der kommer foran *at*.

Hvis man overholder denne regel, og ellers sætter så mange kommaer som man vil og kan og bør, på steder hvor læserne skal sammenfatte den foregående sætning eller indstille sig på parentetisk information, bliver resultatet meget bedre end det er nu for hovedparten af traditionelle kommatister.

At traditionelle kommaer kan aflæres, ser man af dette lille eksperiment, som Erik Hansen har fundet på. Mens man på dansk har vænnet sig til de grammatiske kommaer og savner dem hvis de ikke er der, kunne man ikke drømme om at forvente dem i en engelsk tekst. Prøv at se hvor vanvittigt

det ser ud med tyske kommaer i en engelsk tekst.

You will find this hard to believe after all, that I have said, but it was perfectly true. You must understand, that it was only, when they touched me with their fingers or pushed up against me with their bodies, that I became alarmed. Providing, that they remained at a safe distance, I could watch them for hours on and with the same peculiar fascination, that you yourself might experience in watching a creature, you couldn't bear to touch.

Lad bare som om den danske tekst er engelsk, og sæt så de kommaer der passer til det!

Endelig kan det vel også give håb at hele befolkninger i Sverige, Norge, England, Frankrig, Belgien, Italien, Spanien og Portugal sætter, om ikke geniale, så dog hæderlige kommaer – uden grammatisk analyse. Det er altså muligt at sætte kommaer der ikke fungerer som tegn på dannelse, som ikke kræver grammatisk analyse, men alligevel letter læsningen og fremmer forståelsen.

*Ole Togeby f. 1947
Professor i dansk sprog,
Aarhus Universitet*

Mål & Mæle

ISSN 0106-567X

Redaktion:

*Carsten Elbro, Pernille Frost,
Erik Hansen, Ole Togeby.*

Tegninger: Hanne Simone

Ekspedition og produktion:

*Elbro-Tryk
Håndværkervej 10
Postboks 3072
6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60*

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 174,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål & Mæle sendes for tiden også til:

*Elbro-Tryk, Håndværkervej 10, postboks 3072.
6710 Esbjerg V*

Eller som elektronisk post til Carsten Elbro på adressen ce@cphling.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Er de rige-rige?

Ny reduplikation i engelsk og dansk

I 1982 stod jeg en sommeraften ved min flagstang i Virum og blev tiltalt af min hjertenskær med disse ord:

De er rige, faktisk rige-rige!

Jeg opfattede umiddelbart betydningen af *rige-rige* som 'i egentlig forstand rige'. Denne reduplikation var hidtil uhørt i dansk, og jeg mistænkte da også straks min udkårne, L., født 1962, for at være påvirket af sit andet modersmål, amerikanskengelsk. Kort tid senere hørte jeg imidlertid hendes nære jævnaldrende veninde, VK, bruge en lignende reduplikation, men også hun er lidt mere påvirket af engelsk end andre intellektuelle i årgangen – og det vil ikke sige så lidt. Lang tid hengik nu, hvori jeg kun hørte formuleringen hos L., men så dukkede den atter op, nemlig i nordamerikanske films. Jeg har fx noteret mig fra en Woody Allen-film:

It was ruined, well, not ruined-ruined.

I alle tilfælde har udtalen HOVEDTRYK + BITRYK på de to led, og i alle tilfælde oplever jeg – bl.a. sikkert pga. trykket – ikke betydningen som en triviell forstærkning a la

Vi blev meget meget skuffede
en kæmpe kæmpe misforståelse

Hun løb løb løb ud i skoven

Betydningen er tværtimod anti-inflatorisk: 'taget i ordets strenge forstand fri for al inflation'. Men selvfølgelig vil der, når konstruktionen bliver rigtig populær, være en tendens til blot at lade den betyde 'meget x'.

At denne reduplikation er ganske almindelig i dagens amerikanskengelsk,

kan der ikke herske tvivl om. I dansk stak den altså hovedet frem ca. 1980, og den er de sidste par år blevet ganske almindelig blandt unge under 30 og kan så småt høres hos »yngre« på 30-50. Jeg har endnu ikke set den på tryk. Et særlig interessant belæg fik jeg forleden dag:

A: Susanne skal skilles!

B: Hvad si'r du?? Susanne-Susanne??

Her er betydningen selvfølgelig strengt taget ikke 'i egentlig forstand', for den ene Susanne er jo ikke mere egentlig end den anden, men psykologisk er det alligevel samme betydning, for den egentlige Susanne er naturligvis hende, vi to plejer at tale om, *vores* Susanne.

Et ords egentlige forstand kan naturligvis variere. Jeg har tidligere vist, at ordningen af ords betydningsvarianter i grundtyd og afledt tyd er en levende realitet i sproget. Det ses fx i ordet *uægte*, hvis grundtyd tidligere var 'uægteskabelig' og heraf afledt 'ulovlig, forfalsket'. I dag er forholdet omvendt, så at vi forarges, når de uskyldige horeunger kaldes *uægte børn*, hvad vi selvfølgelig ikke ville, hvis vi stadig opfattede grundtyden som 'uægteskabelig'. Den nye reduplikation bringer forskelle mht. grundtyd helt frem i lyset:

LB (for få dage siden): Nå, I har nok haft selskab?

JA, 21-årig kokelev: Nåhr, vi var kun 5.

LB: Altså et intimt selskab.

JA: Nahrj, ikke sådan intim-intimt.

For kokeleven var grundtyden altså den

samme som i *intimpiercing* og *intim massage*, mens LB ikke tilsigtede mindste lummerhed, men brugte ordet i *sin* grundbetydning.

Gammel reduplikation

Reduplikation er umådelig udbredt blandt jordens tungemål. Fx reduplicerer små børn uden noget særligt indhold – fordi de ikke kan lade være:

'mimi 'mælk' (min toårige søn, D.B.)

'tardar (to korte åbne a'er og t'et uden s-lyd, dvs. [*dh*]) = '(sutte)flaske' (samme; 'en flaske mælk' hed altså *'tardar 'mimi*, ak ja)

bobo 'besørge stort' (Jespersen 1942)

Her redupliceres hele stavelser, men også enkeltlyds-reduplikationer – med vokal imellem – er velkendte fra børnesprog: *mam* for *mad*, *babser* for *bryster* (også betydningsmalende; vel større børn), *Bob* for *Rob(ert)* (eng.), *Døtter* for *søster*, *Nonni* for *Jón* (isl.) osv. i lange baner. Som det ses af alle eksemplerne, udbredes børneformerne let til de voksnes børnetilfælde, og til sidst kan de helt stivne i voksensproget, gerne med en svag mindelse om, at dette her engang var børnesprog.

Måske har stammen delvis samme årsager som børnenes reduplikation. Også her træffer vi stavelses-gentagelse: *Det be- be- begyndte i no- november*. Derimod findes typen *mam* ikke hos stammere, ligesom stammernes forlyds-gentagelser: *k- k- kane*, ikke findes hos børn. Overhovedet er børnenes reduplikationer styret af *talelettelse*, mens stammen egentlig ikke gør udtaalen lettere; en stammer ville således have meget svært ved at efterligne sin egen på bånd afspillede stammen. Hos voksne uden mindste tendens til stammen hører man helt almindeligt en ord-

gentagelse, når replikken ikke er velforberedt:

Vi gik den sædvanlige tur ned igennem byen / ad den lange slotsgade / og 'om afff øh / af øøh 'slottet / i'gen-nem 'slottet /

... så øh // at 'det øh 'gik / 'det 'gik øh i // 'jeg har 'kun 'gode 'minder fra 'den 'tid!

Kaj Munk har parodieret det i »Den Sommer og den Sø« fra 1936:

[Munk møder H. C. Andersen i himlen, og sammen besøger de jorden, dvs. Vedersø præstegårdshave] ... Jeg standser ærbødig ved Linden og spørger: »Hvor kan det være, Andersen, at der er saadan en Forstaaelse, en-en-en Samhu mellem Træ og Menneske?«

Når denne ordgentagelse ikke rigtig kan henregnes til en form for stammen, er det, fordi den typisk er frivillig. Ganske vist er den ingen pryde for talen, men alternativet ville jo være en pause eller et øh, og dét ville ikke nær så klart markere, at afsender er midt i sin replik, og at den, der vover at afbryde, er en udannet stud.

Voksensprog

I fejlfrit dansk voksensprog har vi de ovennævnte emfatiskke fordoblinger (*meget, meget ked af det*), men også mere raffinerede som *tiptiptip...oldemor*, hvor hver gentagelse fører modtageren en generation længere tilbage i tiden, eller det tydeliggørende *3000 – tre tusinde – kroner*, eller denne konstruktion brugt emfatisk: *Han er dum, D-U-M dum!* Vi kan også være i den situation, at vi skal kalde på væsener, der er langt væk eller spredt for alle vinde; så nytter det ikke at råbe et navn eller et *kom!* selv nok så højt; det nytter heller ikke at trække kaldeordet ud i flere se-

kunder, for så mister det sin karakter: *Ooooooooooøøøø!*, dvs. sådan gør vi faktisk, men Ole kommer sjældent, nej, det kommunikations-rigtige er dét, vi gør over for dyr: *kiskiskiskiskiskiskis, kyllerkyllerkyll, båsbåsbås* (til kalve; vendelbomål), *hophophop* (til køer, der skal gennes et sted hen; do.). Det kån dog forekomme over for menneskeliggende væsner: Hvis noget virkelig brænder på – fx et stykke papir, der er gået ild i – kan den svage desperat påkalde den stærke med et *Larslarslarslars!* for at denne Lars skal tage affære. Tilsvarende med edderkopper. Lars kan så glæde sig over at have et enstavelsesnavn, for ved et *Hans-HenrikHans-HenrikHans-Henrik...* når hjælpen ikke frem.

En beslægtet reduplikation, der også tjener til ren TALE-FORLÆNGELSE, har vi i de voksnes dikken af et spædbarn: *dikkedik!*

Pudsigt er det, at vore fordoblede interjektioner frem for at forstærke tit svækker. *Ja ja* er jo klart svagere end *ja*. Bibelen er således fejloversat, for det kan umuligt have været Jesu mening, at vor danske tale skulle være *Ja ja* (*jeg skal nok!*). En smerte, der resulterer i *Av av!*, er mindre end dén kan være, der udtrykkes med *Av!* – *Dav dav* er uliden-skabeligt, mens *dav* kan rumme alle-hånde følelser, og tilsvarende siger ingen, der tager grådkvalt afsked med sin elskede: *Farvel farvel!*

En interessant og ret oversat reduplikation i dansk er den, der består i stavelsesstrukturen $C_1VC_1(V)$, dvs. samme konsonant på hver side af en trykstærk vokal. Denne struktur skulle man jo tro, at talrige ord havde, eftersom konsonanternes samlede antal er stærkt begrænset, så når vi har *kat* og *tak*, hvorfor så ikke *kak* og *tat*? Det viser sig imidlertid, at strukturen er stati-

stisk stærkt underrepræsenteret i dansk og fransk – og sikkert mange andre sprog, og at strukturen, hvor den endelig forekommer, helt overvejende bruges til såkaldt ekspressive ord. Dvs. kæleord, nuttede ord, spøgende ord (hvor spøgen er lydlig) og lydefterlignende ord. Fx

suse, tut, kukke, Susse, Sidse, lille, lalle, fiffig, nynne, bobbet, badut, Ditte, dytte, bip, gak

Naturligvis er der undtagelser – ellers var fænomenet jo opdaget for længst – men romanisten Ole Hjordt-Vetlesen har i 1980'erne bevist, at de som sagt er stærkt underrepræsenterede. Også en struktur som den nævnte, men med en anden konsonant indblandet, fx *blal, lalb, blalb, lable, blable*, er forbudt, og her er der vel at mærke yderst ringe mulighed for ekspressive ord – den anden konsonant ødelægger kæleriet. Strukturer som *slil, knand, glel, lolke, snener* er ikke blot tomme muligheder; vi kan som danskere høre, at de ikke eller meget dårligt kunne være belagt. De er forbudte. Vetlesen antyder, at hele fænomenet skyldes dissimilations-trang. Dvs. trangen til at undgå en lydgentagelse (fordi den er vanskelig). Dissimilation har vi i paradeeksemplet *peregrino*, der blev til *pelegrino* 'pilgrim' i ældre italiensk, fordi de to tungespids-r'er er ret svære at udtale i en fart lige efter hinanden (prøv selv!). Et dansk eksempel er *Vilhem Andersen* i stedet for *Vilhelm Andersen*, hvis to l'er er for svære. De førstnævnte huller i vort ordforråd, typen *kak, lolle, memme*, kan umuligt skyldes dissimilationstrang, for disse forbindelser er ikke det mindste svære at udtale, de bruges tværtimod med forkærlighed af små børn. Modstanden mod dem må skyldes, at de dels lyder barnligt – og så kan vi som an-

svarlige voksne jo ikke bruge dem til vore højst voksne forehavender – dels at selve det lydlige stjæler noget opmærksomhed, og det er ikke blot distraherende, det er direkte imod sprogets væsen: Lydene skal så ubemærket som overhovedet muligt fremtrylle en betydning for os. Heraf giver deres funktion som ekspressiver sig også: Vi bruger dem til, hvad Steffen Heger i sin tid kaldte *leg med lyd*. Mht. blandingstypen, *lalb* osv., vil jeg ikke afvise, at der kan ligge noget dissimilatorisk bag deres fravær, for de er jo lidt komplicerede, men primært tror jeg på samme forklaring som før: Det lydlige tiltrækker sig – utilbørligt – opmærksomhed.

Andre sprog

Generelt gør dansk ikke meget ud af reduplikation. De mange fordoblede lydord med afledninger, *vov-vov*, *tøf-tøf*, *ding-dong*, *gonggong*, *ratatatatatata* osv. er ikke ægte reduplikationer, men efterligninger af en gentaget lyd i omverdenen.

Fransk er straks mere reduplicerende. Fx har min læser sikkert lagt mærke til franske kælenavne af typen *Loulou*, *Froufrou*, *Tintin* og kæleord som *bébé*, *bonbon*, *baba* (*au rhum*), en underdejlignende romkage. Vi har selv en anelse af det i *dada*, *popo* – der på fransk hedder *cucu!* - og *bebe!*, men stort set har vi blot lånt fra fransk: *mama*, *papa*, *gogo*). Holger Sten har (i In memoriam Kr. Sandfeld, 1943) fremdraget en nok så interessant type, der slående minder om den moderne amerikanske. Man siger *pomme-pomme*, når man mener 'æble' i modsætning til *pomme de terre* 'kartoffel', og *théâtre-théâtre* i modsætning til *théâtre-cinéma* 'biografteater'; endvidere *brune-brune* 'regulært brunhåret (kvinde)' versus *brune rose* 'rosa-brun'.

Anderledes i andre sprog. I vort urindoeuropæiske modersprog talt ca. 3500 f.Kr. på de sydrussiske stepper havde en hel klasse af verber reduplikation, når de skulle sættes i (hvad der senere blev til) præteritum. Det er der to svage levn af i oldnordisk: *seri* (< **sezi* < **sesi*) 'såede' og *rer* 'roede'. I latin er der flere: *fefelli* 'snød', *cécidi* 'faldt', *pépuli* 'slog', *cucúrri* 'løb' o.a. Og i flere afrikanske sprog skal der netop til angivelse af fortid være reduplikation af verberne. Det kunne give mistanke om, at vi står over for noget primitivt, en mistanke, man selvfølgelig må holde for sig selv, eftersom den mindste antydning af, at negersprogene skulle være primitive, er tabu. Jeg tror, at reduplikation er grundlæggende naturligt, jævnfør, hvor almindeligt det er i døvesprog, der netop – i modsætning til verbalsprogene – betjener sig af non-arbitrære tegn, dvs. tegn, der har naturlig forbindelse med betydningen. Men det kan ikke kaldes primitivt, for der er ikke gnist af mulighed for, at de reduplicerende sprog har bevaret dette fra urtidens tale. Menneskearter har talt i mindst en million år, så alt konkret i sprogene er forandret mange gange. Men reduplikation kommer bestandig igen, fordi det er så naturligt.

Sprogøkologisk er den nye reduplikation i engelsk og dansk fremragende. I stedet for en omstændelig, udtrykkelig metasproglig, fodnoteagtigt sinkende kommentar a la *i ordets egentligste forstand*, som kun middelbare intellektualister kan tage i munden, danner sproget et kort, mundret middel til at udtrykke det samme. I sandhed: »Die Sprache ist ein Wunder, das sich nie auswundern lässt.«

Lars Brink (f. 1945)
professor

Retskrivningsordbogen 2001

Så er den nye retskrivningsordbog på banen!

Danmarks officielle retskrivningsordbog redigeres og udgives af Dansk Sprognævn. Den retskrivningsordbog som udkom midt i november (Retskrivningsordbogen 2001), afløser ordbogen af 1996. Den officielle retskrivning skal ifølge loven om dansk retskrivning (1997) følges af alle offentlige institutioner, domstolene og de fleste uddannelsesinstitutioner, heriblandt naturligvis folkeskolen og gymnasiet. Danmarks første retskrivningsordbog udkom i 1872. Derefter følger der nye udgaver med ca. 30 års mellemrum indtil 1986. Derefter kommer dens 2. udgave i 1995, og 5 år senere altså den 3. udgave.

Ordforrådet

Den vigtigste nyhed i Retskrivningsordbogen 2001 er forøgelsen af antallet af opslagsord, og den afspejler tilvæksten i ordforrådet de sidste ca. 10 år. Ordbogen har nu omkring 64.000 ord, dvs. en stigning på ca. 1.000 ord. Nogle eksempler:

Kun 23 ord er udgået af Retskrivningsordbogen 2001, bl.a.:

DDR,
hijacker,
sydyemenitisk,
Vesttyskland

At et ord er udgået af Retskrivningsordbogen, betyder ikke nødvendigvis at det er udgået af sproget, men at det er bortsparet af hensyn til ordbogens omfang. Man kan altså ikke slutte at et ord man ser forgæves efter i Retskrivningsordbogen 2001, ikke findes mere i sproget, eller at Sprognævnet ikke vil vide af det. For i visse tilfælde forudsættes det at brugerne kan hjælpe sig selv. F.eks. kan man ikke finde ordene *møbelstof* og *håndbajer* i ordbogen. Det er fordi redaktionen mener at brugerne kan klare et slå *møbel* og *stof* op hver for sig og så selv sætte dem sammen til *møbelstof*. Og så videre! Noget tilsvarende er ord-dannelser som *råben*, *skrigen*, *tyggen*, *spillen* osv. I sådanne tilfælde er man altså overladt til sin sunde fornuft.

A4-format,
aborigin,
bilbombe,
bicykel,
chat,
delebil,
dobbelklikke,

excentersliber,
domænetab,
flaskehalsproblem,
godfather,
indfase,
kaosteori,
landbetjent,

internet,
maile,
natklubsangerinde,
Storebæltsbroen,
tværsektoriel,
økoturisme.

Reduktion af dobbeltformer

Der har altid været et lille antal ord med to valgfri former, fx:

broder/bror,
medens/mens,
gaffelen/gaflen,
linie/linje,
nævnte/nævned

Dobbeltformer er egentlig imod en retskrivnings væsen, idet retskrivningen tilstræber en fuldstændig standardisering af staveformerne. I Retskrivningsordbogen 2001 er der foretaget en kraftig reduktion af dobbeltformerne, fx:

bruse/bruser > bruser
checke/tjekke > tjekke
cognac/konjak > cognac
jogging/jogning > jogging
linie/linje > linje
snedækket/snedækt > snedækket

Reduktionen er foretaget efter sprogbrugen. Dansk Sprognævn har adgang til et meget stort elektronisk tekstkorpus, og her kan man konstatere om en staveform er hyppig og dermed fortjener at blive optaget, eller om den står så svagt at den kan slettes af ordbogen.

Ortografiske nyheder

Der er ikke mange egentlige ændringer af staveformer, men der er dog ca. 100 ord som har fået ændret stavemåde. Det drejer sig i de fleste tilfælde om at valgfri former er blevet til én form:

costbenefitanalyse >
cost-benefit-analyse
fråds > frås
IT > it
cafeteria/kafeteria > cafeteria
karnøfle/kanøfle > kanøfle
kokelev/kokkelev > kokkelev
Neksø > Nexø
rasteplads/rastplads > rasteplads

Det kan i nogle få tilfælde gå den anden vej, fra enkelt til dobbeltform, hvis det danske folk insisterer:

krillehoste > krillehoste/krillerhoste
siden hen > siden hen/sidenhen

Redaktionelle ændringer

Slår man ordet *hestevogn* op i RO 96, finder man artiklen

heste|vogn

I vejledningen til bogens brug kan man læse at ordklasse- og bøjningsoplysninger til dette ord skal findes i artiklen *vogn*:

vogn -en, -e

altså det der står efter den lodrette streg.

Herved er der sparet en del plads, idet det ikke er nødvendigt at give bøjningsoplysninger til *dukkevogn*, *pølsevogn*, *barnevogn*, *sporvogn*, *spisevogn* osv.

Det har imidlertid vist sig at alt for mange brugere af Retskrivningsordbogen ikke forstår denne mekanisme. I den nye Retskrivningsordbog er den lodrette streg derfor afskaffet, og bøjnings- og ordklasseangivelser er nu med ved alle ord, fx

campingvogn *sb.*, - en, -e
sættevogn, *sb.*, - en, -e

Politisk og anden ukorrekthed

Retskrivningsordbogen undgår slang og anden kortlivet sprogbrug og søger at holde sig til veletablerede ord og til nye ord som skønnes at være kommet for at blive.

Hertil hører en del vulgære gloser, som er en del af kulturarven. De skal ikke nævnes her, men se selv efter! At den slags ord er med, betyder ikke at Dansk Sprognævn godkender eller an-

befaler dem. De ramme gloser har imidlertid spillet en vigtig rolle i de sidste 40 års nationallitteratur, og så skal ordbogen oplyse hvordan de staves. Sprog-nævnet bliver jævnlig kritiseret for på den måde at holde hånden over uartige ord. Men man kan nu engang ikke udrydde ordet *røv* ved at stryge det i Ret-skrivningsordbogen.

Redaktionen har været noget mere restriktiv mht. ord der er diskriminerende og ondsindede. Men både *nigger* og *bonderøv* er med. *Perker* må man lede efter andetsteds.

Vejledningen

Retskrivningsordbogen 2001 afsluttes ligesom sine forgængere med en retskrivningsvejledning. Den er nu på over 100 sider. Her gennemgås systematisk reglerne for den danske retskrivning, og en udførlig indholdsfortegnelse og et stikordsregister sikrer at det er let at finde rundt i vejledningen.

Vejledningen indeholder udførlige regler for de to tilladte kommatéanger, »nyt komma« og »traditionelt komma«. Det nye komma er i øvrigt ingen nyhed, idet det blev lanceret allerede i RO 96.

Der er meget få og kun små ændringer i vejledningen. Det drejer sig mest om formuleringer som har vist sig ikke at være klare nok. Redaktionen har gjort sig umage for at vejledningen kan blive forbrugervenlig. Men der er ifølge loven om retskrivningen et krav om at vejledningen skal være udtømmende og uden pædagogiske forkortninger.

Så det er stadigvæk lidt tung læsning.

Til kamp mod kreativiteten

Nytten af en retskrivning er vel indlysende.

Det er lettere for læseren at opfatte sproglig information i rask tempo når

ordene ser ens ud hver gang han møder dem.

Det en lettelse for den der skriver at han ikke behøver at overveje hvordan han vil stave hvert ord. Det har Sprog-nævnet besluttet for ham.

Alfabetisk ordnede værker og databaser forudsætter et alfabet og en stabil stavning. Ellers bliver informationssøgning vanskelig, upræcis eller umulig.

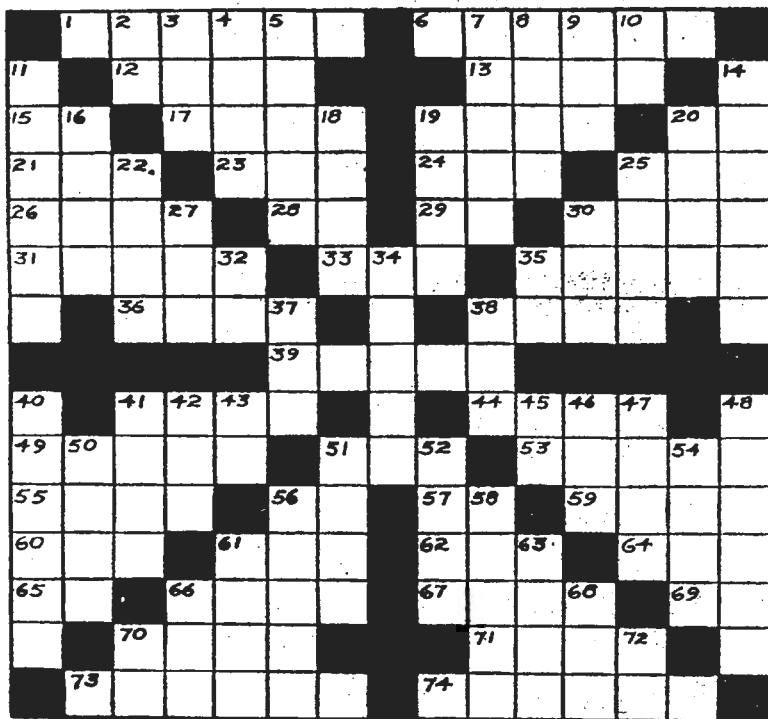
Og endelig er retskrivningen lejret så dybt i vore hjerner og sjæle, at den får en værdi i sig selv som et talende symbol på system i tilværelsen. Udsigten til retskrivningsreformer udløser derfor ubændigt raseri og forbitrelse i befolkningen.

Retskrivningen er således et middel til at bekæmpe enhver form for kreativitet og personlighed i stavningen, så der bliver overskud til kreativitet og indhold i det man skriver. Lad os lige vende den på hovedet. Jacob Paludan skrev engang med sin karakteristiske knarvorne humor:

Hvor originale Tanker mangler, der indfinder sig til rette Tid en original stave-måde.

*Erik Hansen (f. 1931)
professor i dansk sprog*

Paa Kryds og Tværs.

Vandret

1 Fæ.	39 Et Kvindenavn.
6 Indenfor.	41 Forældre.
12 Et Hensmiddel.	44 Strål.
13 Italiensk Flod.	49 Afkom.
15 Hundetarm.	51 Sædlig.
17 Et Navn.	53 Tiv.
19 Mat.	55 Rige i Østasien.
20 Latterudbrud.	56 Et Adverbium.
21 Udraab.	57 En halv Snes.
23 Skraek.	59 Uro.
24 17 Aar.	60 Isattaget.
25 Intel.	61 Lysels Kilde.
26 Før Sol stod op.	6 En dansk Ø.
28 Var i Nulid.	64 Velhavende.
29 Brugte Øjnene.	65 Et Verbum.
30 Skov i Jylland.	66 Spæderbolig.
31 Led af Reivering.	67 Læsestol.
33 Lille Jordhøj.	69 Husdyr.
35 Et Fristed.	70 Vaaben.
36 Dansk Cigar-	71 Flod i Rusland.
fabrikant.	73 Prætorier Huder.
38 Lever nær Dig.	74 Overbegavet.

Lodret

2 Frosset Vand.	37 Blad Jord.
3 Markets Betvinger.	38 Mørke.
4 Den 14. September.	40 Mishag.
5 Gammelt Køretøj.	41 En Krystalart.
7 Peter og Paul.	42 Let.
8 Træk.	43 Træ.
9 Græsmark.	45 Tidsmaaler.
10 En elsk nej.	46 Kød kød.
11 Selvbeundrer.	47 Gnaven.
14 Grænsengift.	48 Stal i U. S. A.
16 Store Fugle.	50 Ni i Kortspl.
18 Umødent Stikkels-	51 Krydderi.
bær.	52 Læk.
19 Fæ afsted, hurtigt	54 Navn.
20 Engelsk Kystby.	56 Mordvaaben.
22 Formaar.	58 Kvindenavn.
25 L'hombremelding.	61 Mig personlig.
27 Nederlag.	63 Værktøj.
30 Tov.	66 Krigsgud.
32 Kinesisk Drik.	68 Trængsk Fv.
34 Forening.	70 Adverbium.
35 Trængsk Udbrud.	72 Vandløb.

Læser, bliv ikke forskrækket, naar De ser ovenstaaende mærkelige Billeder! Bliv ikke forvirret, naar De ser ovenstaaende 72 nummerede Ord! Thi dette Billede er disse num-

Nr. 5. Der begynder et lodret Ord, der betegner et gammelt Køretøj. Hvilket Ord kender De paa 5 Bogstaver, som betegner et gammelt Køretøj? Har De fundet det første vandrette

Det første danske krydsord konstrueret af Julius Magnussen og trykt i Berlingske Tiden-
de 21. september 1924. Det er i den klassiske udformning med spørgeordene i spalter
under opgavefeltet og med de sorte felter i symmetrisk opbygning.